

RS Global
Journals

Scholarly Publisher
RS Global Sp. z O.O.
ISNI: 0000 0004 8495 2390

Dolna 17, Warsaw, Poland 00-773
Tel: +48 226 0 227 03
Email: editorial_office@rsglobal.pl

JOURNAL	International Journal of Innovative Technologies in Economy
p-ISSN	2412-8368
e-ISSN	2414-1305
PUBLISHER	RS Global Sp. z O.O., Poland

ARTICLE TITLE	РЕЗУЛЬТАТИ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ
AUTHOR(S)	О. В. Кірейцева, О. В. Жилін
ARTICLE INFO	Kyreitseva O. V., Zhylin O. V. (2020) Results of Land Reform in Ukraine. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 5(32). doi: 10.31435/rsglobal_ijite/30122020/7227
DOI	DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30122020/7227
RECEIVED	05 October 2020
ACCEPTED	08 November 2020
PUBLISHED	13 November 2020

LICENSE	 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License .
----------------	--

© The author(s) 2020. This publication is an open access article.

РЕЗУЛЬТАТИ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

О. В. Кірейцева, к.е.н., доцент, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9575-5742>

О. В. Жилін, аспірант кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7143-8948>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30122020/7227

ARTICLE INFO

Received 05 October 2020

Accepted 08 November 2020

Published 13 November 2020

KEYWORDS

land,
land relations,
land reform,
moratorium,
experience of foreign
countries.

ABSTRACT

The article examines theoretical foundations of land reform in Ukraine. The legislation on land, rights protection of land owners, foreign experience of reforming land resources of states are analyzed.

It is determined that the most important reason for the imbalance of our country's economy is the imperfection of unilateral land reform, resulting in large number of agricultural enterprises of various forms of ownership and management, which use agricultural land mainly for maximum self-enrichment, while neglecting technological norms of agricultural production as well as norms of rational land use.

It is determined that foreign investors, companies with the necessary knowledge and equipment, are unsure to invest in Ukraine due to imperfect legal guarantees. The favorable legal climate is needed for improvement of agricultural sector. The land issue is largely political. The experience of foreign countries, which offer the number of alternative methods, is valid, in particular, by establishing the permit procedure for the alienation of land, the preemptive right to purchase, tax levers, and so on.

It is determined that results of land reform are assessed by identifying the social, economic and environmental consequences, which are considered in physical and qualitative terms. The consequences of land reform are manifested in real economy and have the long-term impact not only on it but also on life of society. Its complex nature and acute social significance require special attention to the place of urban and rural self-government, state bodies in regulating the land market and land relations in the country. Today, results of land reform are mostly assessed in terms of quantitative characteristics with qualitative changes either not considered or determined superficially.

Citation: Kyreitseva O. V., Zhylin O. V. (2020) Results of Land Reform in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 5(32). doi: 10.31435/rsglobal_ijite/30122020/7227

Copyright: © 2020 Kyreitseva O. V., Zhylin O. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Актуальність. Скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель – сьогодні найбільше, що може зробити український уряд, щоб прискорити економічне зростання та створення робочих місць, зокрема у сільській місцевості. Понад 70% території України, а це приблизно 43 млн гектарів, належать до земель сільськогосподарського призначення. Ці землі надзвичайно родючі: на Україну припадає третина всіх чорноземів світу. Попри це, українські врожаї – це лише частка від того, що збирається в інших європейських країнах, де земля не має такої якості. Причина в тому, що у землекористувачів надто мало стимулів інвестувати в управління земельними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні дослідження правового режиму земель сільськогосподарського призначення неодноразово відображалися у наукових працях Г. Балюк, А. Гетьмана, Т. Коваленко, П. Кулинич, А. Мірошніченка, О. Лисанець, Н. Титової, А. Третяка, О. Пендзин, М. Федорова, В. Юрчишина, М. Шульгита багатьох інших учених. Питання мораторію на землю надалі залишається одним із найбільш дискусійних в Україні. У

нього вплетено великі бізнес-інтереси, за які роками дискутують політики та аграрні магнати. Окремі особливості цих питань залишаються до кінця не розкритими, що зумовлює необхідність проведення подальшого аналізу.

Метою дослідження є аналіз формування правових рамок регулювання земель сільськогосподарського призначення з метою ефективного функціонування галузі, захисту прав власників, раціонального використання земель.

Методи. Історично-порівняльним методом було визначено та охарактеризовано правові передумови становлення та розвитку інституту земельного права, діалектичним методом забезпечено комплексний розгляд сутності та формування земельної галузі права в Україні, за допомогою формально - юридичного методу було проведено аналіз змісту правових норм, що визначають систему регулювання земельної сфери.

Результати дослідження та їх обговорення. Змістовна реформа земельної галузі повинна включати стимули для довгострокових інвестицій та належного управління земельними ресурсами, доступу до кредитування та передавання землі її найпродуктивнішим користувачам.

Землекористувачі ж зможуть отримувати справедливий прибуток. Наразі, ціни на сільськогосподарські землі в Україні – це лише частка від їхньої ринкової вартості.

В результаті продуктивність сільськогосподарської галузі може розширити річний обсяг виробництва на 15 млрд дол та збільшити ВВП приблизно на 1,5%. Це сприятиме збільшенню доходів – до 2 млрд дол від одноразового продажу державних земель та 250 млн дол щороку від їх оренди. Таким чином можна буде перерозподіляти бюджетні гроші і знаходити додаткове фінансування для шкіл, лікарень та розвитку інфраструктури [10].

В умовах економічної нестабільності, де постійно здійснюються ринкові реформи, зокрема й земельна, гостро стоїть питання реформування цивілізованого ринку землі. Це презентується в різних аспектах, зокрема, в економічному, екологічному, організаційному та правовому. На сьогоднішній день одним з доволі важливих завдань сучасної земельної реформи в Україні є включення такого ресурсу як земля до економічного обороту й напрацювання прозорих інструментів його регулювання. Без існування земельного ринку не можна вважати логічно завершеним перетворення земельних відносин на зразок європейських.

Сьогодні характеризує стан та тенденції використання земельних ресурсів критичними, а подальші деградаційні процеси потенціалу сільськогосподарських земель можуть мати катастрофічні наслідки.

Поза увагою залишається збереження та підтримання належного рівня родючості сільськогосподарських земель, дотримання раціональних сівозмін, забезпечення проведення полезахисних заходів, агролісомеліоративних заходів тощо. Саме встановлення особливого правового режиму у використанні земельних ділянок, при якому забезпечується посилена охорона земель, обмеження можливостей виведення їх із сільськогосподарського обігу, підвищення родючості ґрунтів потребує подальшого вивчення та дослідження.

Найвагомішою причиною дисбалансу економіки нашої країни є недосконалість проведеної односторонньої земельної реформи, внаслідок чого функціонує велика кількість сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, які використовують сільськогосподарські землі здебільшого з метою максимального власного збагачення, нехтуючи при цьому технологічними нормами виробництва продукції сільського господарства, а також нормами раціонального землекористування [1, с. 128].

Запровадження мораторію на відчуження земельних часток (паїв) в Україні практикується з 2001 р. з прийняттям Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18.01.2001 р. На той час законом заборонялося укладання угод купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї)), окрім передачі їх у спадщину та у разі викупу земельних ділянок для державних і громадських потреб.

Мораторій мав діяти до врегулювання порядку реалізації прав громадян земельних часток (паїв) Земельним кодексом України. При прийнятті ЗК України від 25.10.2001 р. п.15 Розділ X «Перехідні положення» заборонив відчуження не лише земельних часток (паїв), а й земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, тобто мораторій був відтворений і розширений. Заборона

діяла до 1.01.2005 р., однак Законами від 06.10.2004 р. й від 19.12.2006 р. дію мораторію продовжено до 01.01.2008 р. із подоланням 11.01.2007 р. вето Президента України [2]. Відтак Законами від 03.06.2000 р. та від 20.12.2011 р. мораторій фактично діяв безстроково, адже його дію було продовжено до набрання чинності Законами України «Про Державний земельний кадастр» та «Про ринок земель» [3, с. 287; 5; 11, с. 104].

Прийняттям низки законодавчих актів з 2001 р. держава позбавила власників земельних часток (паїв), окремих земельних ділянок сільськогосподарського призначення права розпоряджання ними. Мораторій на землі урядовцями пояснюється по-різному, зокрема: це не продаж землі, а ті правила, в рамках яких існує оборот земель, підтримується позиція права продажу прав оренди землі та зазначається, що самих моделей обороту земель існує багато, і не всі вони передбачають продаж землі [5, с. 272].

Науковець О. Літошенко, вивчаючи думку прибічників мораторію на продаж сільськогосподарських земель, подає, посилаючись на їх думку, низку негативних явищ суспільно-економічного характеру, які можуть виникнути при його скасуванні [7, с. 288–290]. Головними проблемами можуть стати:

- скуповування великої кількості ріллі фінансово-промисловими групами, що може призвести до «обезземелення» селян й утворення «латифундій» латиноамериканського типу з найманими працівниками» [7, с. 289];
- селяни будуть мати можливість відчужувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення за ціною, яка є істотно нижчою за економічно обґрунтовану;
- у власності фінансових установ під час переходу заставної землі у власність заставоутримувача можуть сконцентруватися значні площі ріллі;
- значні площі земель с/г призначення скуповуватимуться фінансовими спекулянтами з метою подальшої перепродажі за вищою ціною, що призведе до зростання вартості аграрної продукції і цим самим спричинить інфляцію.

Науковець А. Мірошніченко у своїх працях неодноразово звертає увагу на те, що мораторій – це істотна перешкода на шляху здійснення земельної реформи, успішне проведення якої не можливе без створення правових передумов для обігу земель [9, с. 540]. Заслужений юрист України, професор Г. Балюк сконцентровує увагу на тому, що «...майже всі агроформування створені на засадах орендних відносин, до того ж більш як 80% паїв передано в короткострокове користування, за таких умов відбувається процес відчуження реальних власників землі від своїх наділів» [10, с. 157–160]. Зрозуміло, що ринок землі потребує залучення додаткових коштів. У будь-якому випадку будуть присутні умови обмеження.

На сьогоднішній день в Україні дешевою є оренда землі, що вигідно аграріям. Адже вони укладали договори кілька років тому на тривалі періоди, тому й намагаються зберегти статус-кво. Дія мораторію для них є вигідною, оскільки власник, який не в змозі самостійно обробити свою земельну ділянку, змушений її здавати. Такі дії як для власників землі, так і для держави в цілому, і вже тим більше для розвитку аграрної галузі, швидше, – великий системний мінус, ніж плюс.

Ринок землі повинен бути прозорим, справедливим, конкурентним, ефективним і запобігти тіншові оборудки – на сьогодні ці передумови не забезпечені, а належне правове поле відсутнє. Найбільші ризики може містити сам Закон про обіг земель. До сьогодні не зрозуміло, чи будуть обмеження на максимальну кількість земельних ресурсів, які можуть бути зосереджені в одних руках; чи буде дозволено іноземцям купувати землі; хто буде перевіряти прозорість угод на покупку землі тощо.

У своїх коментарях економіст Олег Пендзин застерігає, що «... все це може створити передумови для зосередження великого обсягу земель в одних руках, і не обов'язково українських, ми будемо українцями на чужій землі». Крім того, економіст вважає «...не варто відкривати ринок на низьких позиціях: девальвація гривні ставить в неконкурентне положення українського фермера проти великого бізнесу та іноземців».

Аналізуючи наукові публікації відомих науковців, економістів, політиків, правознавців, враховуючи їхні позитивні та негативні вислови щодо мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення хочемо відмітити, що на даний час існує вплив ряду негативних сторін, які потребують негайного вирішення. Зокрема, мораторій стримує розвиток сільської місцевості та сільського господарства, перешкоджає перерозподілу земельних

ресурсів до більш ефективного власника та виробника, знижує ціну оренди та доходи власників, а також обмежує доступ до кредитних ресурсів.

За таких умов ринку землі не існує, фермери та дрібні землевласники не мають стимулів до інвестування. Як наслідок, значну частину земельних наділів орендують великі компанії, які мають суттєвий вплив на соціальну структуру села. Продуктивність земель далеко не відповідає потенціалу України, оскільки для її покращення потрібні довготривалі інвестиції.

Закордонні інвестори, компанії, що мають необхідні знання та обладнання, вагаються інвестувати в Україну через недосконалість юридичних гарантій. Для покращення сільськогосподарського сектору потрібен сприятливий правовий клімат. Тож важливо пам'ятати, що питання землі є значною мірою політичним. Слушним є досвід зарубіжних країн, які пропонують ряд альтернативних методів – це, зокрема, шляхом встановлення дозвільного порядку відчуження земель, переважного права купівлі, податкових важелів тощо.

Перехід до цивільних форм ринкових відносин потребує реформування багатьох напрямків соціально-економічного розвитку держави і суспільства, включаючи перетворення характеру земельної власності та її правового забезпечення. Стало очевидним, що багато надій, які поклалися на попередні реформи, не виправдалися, а надмірна централізація і монополізація землі державою завадила здійсненню багатьох соціально-економічних програм, що намічалися.

Після проголошення Декларації про державний суверенітет України і прийняття Нової Конституції України, в яких закріплені права і свободи людини, є можливість активно реалізувати ці демократичні завоювання на практиці. Найбільша складність - їх реалізація у сфері земельних відносин. Особливо складним є питання паювання землі, створення акціонерних товариств, введення землі в господарський обіг, створення правових та економіко-фінансових механізмів раціонального використання землі та її охорони.

Результати земельної реформи оцінюються шляхом ідентифікації соціальних, економічних та екологічних наслідків, які розглядаються у фізичному і якісному вимірі. Наслідки земельної реформи проявляються у реальній економіці та мають довготривалий вплив не лише на неї, а й на життєдіяльність всього суспільства. Її складна природа та гостре соціальне значення потребують особливої уваги до місця міського та сільського самоврядування, державних органів в регулюванні ринку землі та земельних відносин в країні.

Сьогодні результати земельної реформи здебільшого оцінюються з точки зору кількісних характеристик, при цьому якісні зміни або не розглядаються, або визначаються поверхово.

Основним підсумком земельної реформи прийнято вважати становлення приватної власності на землю. Презумпція приватної власності на землю в Україні сьогодні поширена лише на основний засіб сільськогосподарського виробництва – сільськогосподарські угіддя. Землі в населених пунктах, крім сільських, знаходяться переважно в державній та комунальній власності. [11, с.13]

При прийнятті нового Земельного кодексу України, який заклав основи законодавчого оформлення ринку землі, передбачалось ухвалення понад 30 законів та інших нормативних актів, без яких продаж землі неможливий.

Тому Кодексом було введено мораторій на продаж сільськогосподарських угідь до 1 січня 2005 р. Однак такі закони в обсязі, необхідному для здійснення продажу земель сільськогосподарського призначення, до цього часу не прийнято, а тому термін мораторію декілька разів переносився. Востаннє Верховна Рада України подовжила його до 1 січня 2018 року, термін його дії продовжили до 31 грудня 2019 року.

Однак попри мораторій, рух земель сільськогосподарського призначення відбувається, але в тіні. Масово укладаються угоди, згідно з якими селяни обмінюють свої земельні ділянки на рухоме і нерухоме майно, тобто відбувається фактичний продаж землі. Одержавши майнову чи грошову компенсацію, такі власники земельних ділянок відмовляються від них на користь сільської ради чи райдержадміністрації, і ділянки на законних підставах передаються в їх користування.

Активно використовується для незаконного продажу сільськогосподарських земель і їх перепрофілювання. Оскільки останнє законом недостатньо врегульовано, то місцеві ради спочатку передають такі землі в оренду, а потім змінюють цільове призначення. Після цього

земельні ділянки можуть продаватися на законних підставах. Таким способом лише протягом 2001-2007 років було вилучено із сільськогосподарських угідь понад 150 тис. га земель сільськогосподарського призначення.

Відсутність достатнього масиву законодавчих та нормативних актів щодо продажу землі породжує корумпованість і спекулятивні процеси. За даними Держкомзему України понад 80% земель в Україні купуються з метою спекуляції. При цьому значна частина угод щодо землі укладається з порушенням законодавства. За даними Української аграрної конфедерації на початок 2008 р. незаконно скуплено понад 4 млн га сільгоспугідь. Сприяє спекуляції землею недосконалість державного управління земельними ресурсами, зокрема, недостатня відповідальність земельних органів і низький рівень компетентності їх кадрів.

Стимує формування цивілізованого ринку землі і відсутність її реальної оцінки.

До того ж, люди не мають достовірної інформації щодо цін на землю. Чому ж протягом тривалого часу гальмується прийняття таких важливих законів, як закон про земельний кадастр, ринок землі, цільове використання землі та інші? У гальмуванні прийняття законів, що створюють правове поле для цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення, зацікавлені великі власники землі [11].

Вони, користуючись тіншовими способами, зуміли сконцентрувати великі земельні масиви. Так, за різними оцінками близько 50 найпотужніших аграрних структур зараз орендують понад 300 тис. га землі. Є фірми, які володіють 200 тисячами га землі. Тому ці власники переконані, що зуміють пролобіювати такі закони і норми, що забезпечать переведення їхньої власності у легальне правове поле.

Не заперечуючи великого значення орендних земельних відносин у сільському господарстві, є всі підстави стверджувати, що не лише вони зможуть вирішити всі економічні та соціальні проблеми села. Необхідне комплексне здійснення аграрної реформи на рівні як окремого підприємства, так і держави.

Мораторій на продаж землі, який продовжувався уже сім разів, не лише робить українську земельну реформу найбільш тривалою у світі, він паралізує ринок.

Найприкріше, що від мораторію страждають не найзаможніші верстви населення: 68% земель, або 27,7 млн га, перебувають у власності селян-пайовиків.

У той же час 1,6 млн власників пайів пенсійного віку, які не мають змоги самотужки обробляти землю, живуть у бідності через неможливість вигідно здати в оренду, продати чи заставити власний пай [12].

Мораторій безпосередньо стосується щонайменше 16% громадян.

На цьому фоні вже 15 років успішно існує тіншовий ринок землі. Заручившись підтримкою корумпованого чиновника "обрані" спокійно продають та купують гектари землі під гаслами нардепів "не дозволимо розпродаж основного багатства України".

Нагадаємо, введений як тимчасовий захід у 2001 році, мораторій продовжувався вже 7 разів – у 2004, 2006, 2008, 2010, 2011, 2012 і 2015, 2018 роках.

Рада на позачерговому пленарному засіданні у ніч на 31 березня 2020 року скасувала мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, з липня 2021 року. В першому читанні законопроект про землю прийняли ще в середині листопада 2019 року. До другого читання було подано більш ніж 4 тисячі правок [14].

За законопроект №2178-10 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення" проголосували 259 депутатів за мінімально необхідних 226.

Згідно із законом, право на покупку сільськогосподарських земель матимуть громадяни України, українські компанії, учасниками (акціонерами, членами) яких є тільки громадяни України, територіальні громади та держава. З липня 2021 року купувати землю зможуть тільки фізичні особи – до 100 га в одні руки. З 1 січня 2024 року купувати землю зможуть і компанії, при цьому ліміт і для фізичних осіб, і для юридичних осіб становитиме 10 тис. га.

Право власності на земельні ділянки також можуть купувати банки, але тільки в порядку звернення стягнення на них як на предмет застави. При цьому такі ділянки повинні бути відчужені банками на земельних торгах упродовж 2 років з дня набуття права власності.

Комунальні та державні землі не допускаються до продажу. Державні землі передадуть у розпорядження громад, і вони зможуть тільки здавати їх в оренду, але не продавати.

Рис.1 Мораторій на продаж сільськогосподарських земель
Джерело: [10]

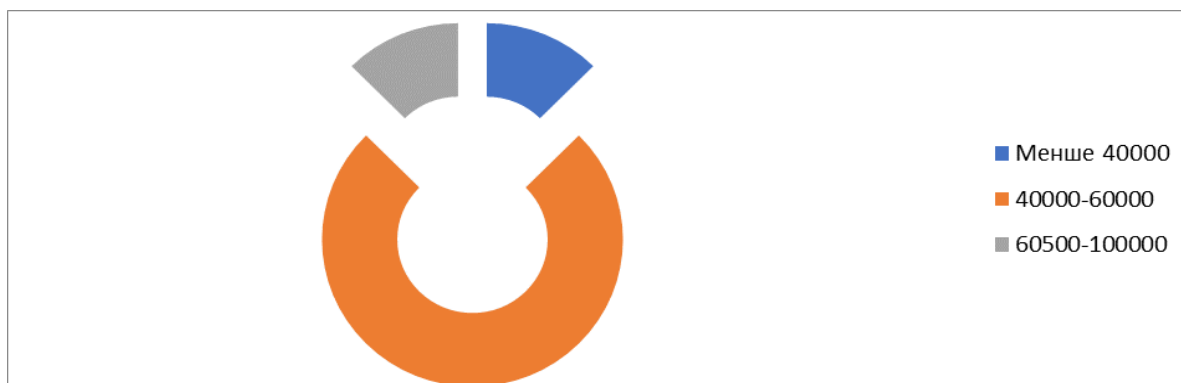
Іноземцям заборонено купувати частки в статутному капіталі, акції, паї, членство в юросіб (окрім як у статутному капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення, поки інше не вирішать громадяни України під час референдуму.

Російським компаніям і офшорам купувати землю в Україні буде заборонено за будь-якого результату референдуму.

До 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок, виділених у натурі власникам земельних паїв, не може бути меншою за їх нормативно-грошову оцінку.

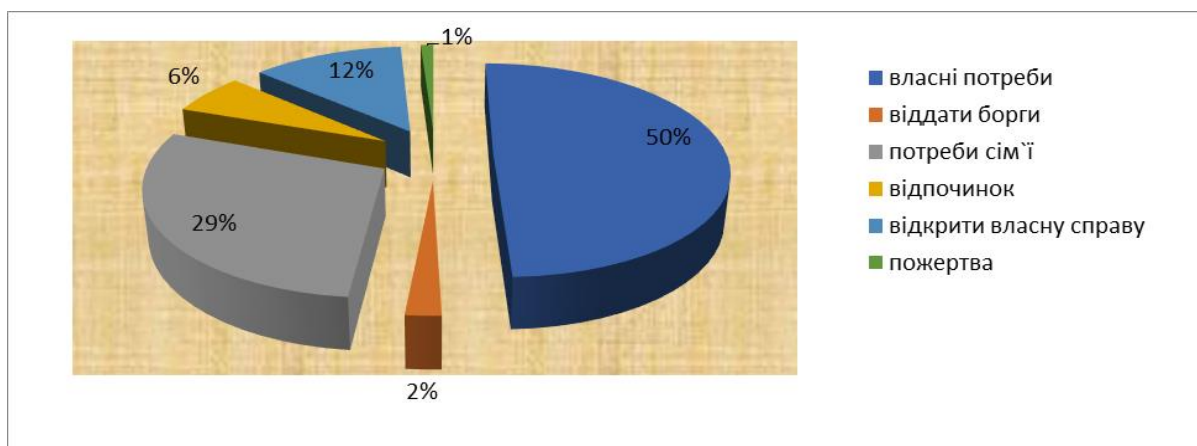
Володимир Зеленський відзначив, що голосування за законопроект про ринок землі в другому читанні – це лише перший етап земельної реформи. Надалі необхідно прийняти закон про референдум і впорядкувати земельні кадастри [14].

Автором було проведено анкетування власників земельних паїв в Полтавській області. Участь прийняли 700 власників, 400 з яких не хочуть продавати свої земельні паї. Вони аргументують це тим, що земля – це багатство їх сім'ї, яке буде переходити від покоління до покоління. Також вони побоюються, що ціна на українську землю буде занадто низька, незважаючи на її високу родючість. Інші 300 власників готові продати свої землі, але просять різні суми грошей (рис.2).

*Рис.2 Сума грошей, за яку власники готові продати земельні паї, грн.
Джерело: власні розрахунки*

Більшість селян (50%), які готові продати свої земельні ділянки гроші витратять на власні потреби: такі як купівля автомобіля, будинку, телевізора, витрати на власне здоров'я. З них 29% готові витратити отримані гроші з продажу землі сільськогосподарського призначення на потреби сім'ї (освіта дітей, здоров'я близьких). Також 12% власників хочуть за отримані гроші відкрити свій власний бізнес (рис.3).

*Рис.3 На що будуть витрачені отримані від продажу паїв гроші.
Джерело: власні розрахунки*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, говорячи про підсумки земельної реформи, треба зазначити, що вона не реалізувала основні завдання, що ставились перед нею. Це, насамперед, стосується гасла: "Землю – тим, хто її обробляє". Із 6,8 млн громадян України, які одержали сертифікати на земельний пай, майже дві третини – це особи передпенсійного та пенсійного віку. 51% власників цих паїв передали їх в оренду. Тіньові оборудки із землею створюють сприятливий ґрунт для формування великої земельної власності і формування аграрного сектора латифундистського типу. Практично не реалізовані і такі важливі завдання, як раціональне використання та охорона земель.

Набутий у процесі реформ досвід переконливо свідчить, що суть, глибина, якість і темпи аграрної реформи знаходяться у прямій залежності від удосконалення земельних відносин, які мають велике значення для розвитку сільського господарства. Державна монополія на володіння та користування землею виявилася згубною не тільки для селянства і сільського господарства, а й для держави в цілому. Сьогодні характеризує стан та тенденції використання земельних ресурсів критичними, а подальші деградаційні процеси потенціалу сільськогосподарських земель можуть мати катастрофічні наслідки.

Поза увагою залишається збереження та підтримання належного рівня родючості сільськогосподарських земель, дотримання раціональних сівозмін, забезпечення проведення полезахисних заходів, агролісомеліоративних заходів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельна реформа та земельні відносини в Україні [Електронний ресурс]. м. Київ: посіб. для журналістів. 2003. С. 155. Режим доступу до видання: <http://myland.org.ua>
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб. (вип. 6). К.: ІАЕ УААН, 2003. 764 с.
3. Данкевич А. Є. Світовий досвід. Економіка АПК. 2008. № 3. С. 138 – 144.
4. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161 - XIV в редакції від 2 жовтня 2003 р. № 1211-IV // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 7 – 8. С. 66.
5. Буздалов И. Арендные отношения в сельском хозяйстве. АПК: экономика, управления. 1998. № 5. С. 43-48.
6. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах. Т.1: Економіка періоду диктатури влади. К.: 2001. 432 с.
7. Формування ринку землі в Україні. [Галушко В. П, Білик Ю. Д., Даниленко А. С. та ін.]; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. К.: Урожай, 2002. 280 с.
8. Словник сучасної економіки Макміллана [пер. з англ.]. К.: „АртЕк”, 2000. 640 с.
9. Закон України "Про угоди відчуження права на земельну частку (пай)" // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11, С.55
10. Літошенко О. Проблема мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Правове регулювання економіки. № 14, 2014. С. 284–293.
11. Кірейцева О.В., Сокол Л.М. Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва. Економіка АПК. К.: ВЦ ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. № 7.
12. Кірейцева О.В. Рациональное землепользование в аграрном секторе Украины. Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України / Ред: С.М. Ніколаєнко. К.: ВЦ НУБіПУ, 2015. № 231. С.43-48.
13. Кірейцева О.В. Réforme agraire en Ukraine. Аграрна реформа в Україні в умовах глобалізації економіки. Міжнародний науковий журнал, № 11(21), 2 т., 2016 Retrieved from <http://www.inter-nauka.com/issues/2016/11/1715>.
14. Рада прийняла закон про ринок землі. [Електронний ресурс]. https://lb.ua/news/2020/03/31/454077_rada_prinyala_zakon_rinke_zemli.html.